

RATIONAL MANAGEMENT OF NATURE

УДК 332.142.6

Гаврилов П.Є

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОМЕНЕДЖМЕНТУ В РАМКАХ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена розвитку теоретичних та методичних положень по удосконаленню системи регіонального управління. В статті освітлені та узагальнені теоретичні основи формування системи екологічного управління в Україні; сформовані методичні підходи до визначення понять «екологічне управління» та «екологічний менеджмент». Досліджені особливості програмно-цільового підходу як інструменту екологічного управління; проаналізовано та систематизовано системи екологічного менеджменту на промисловому підприємстві. Розроблені науково-методичні основи створення екологічного трасту.

The purpose of the article consists in perfecting of aspects of ecological management in the system of regional administration. In the article the theoretical bases of shaping of a system of ecological management in Ukraine are analyzed and generalized. The methodical approaches to definition of concepts "ecological administration" and "ecological management" are generated. Peculiarities of the programming approach as the effective method of ecological management are investigated; systems of ecological management on the industrial enterprises are analyzed and systematized. The scientific-methodical bases of creation of ecological trust are developed.

Об'єктивна та суб'єктивна неузгодженість в діях державних та місцевих органах влади у галузі охорони навколишнього природного середовища обумовили збільшення масштабів екодеструктивного впливу господарської діяльності на довкілля. Об'єктивні причини такого процесу пов'язані з недостатнім правовим та нормативним забезпеченням, суб'єктивні – з відсутністю чіткої координації дій управлінських структур та повільним впровадженням наукових розробок в практику управління.

Покращення екологічної ситуації неможливе без впровадження комплексної системи організаційно-економічних перетворень, які б торкалися різних рівнів управління природокористування.

Актуальність теми дослідження у статті полягає в об'єктивній необхідності подальшого удосконалення існуючої у державі системи управління природокористуванням на різних ієрархічних рівнях – національному, регіональному, місцевому.

В фундаментальних роботах вітчизняних вчених досить ґрунтовно досліджені питання теорії та методології формування систем економічних відносин в галузі природокористування, запропоновані теоретичні та науково-методичні підходи до вирішення основних проблем охорони навколишнього середовища. Знайшли своє вирішення такі практичні питання як впровадження системи платежів за забруднення навколишнього середовища, формування екологічних фондів, екологічне страхування. Розроблені основні положення економічного механізму управління природокористуванням.

Разом з тим, в умовах трансформації економічних відносин, вдосконалення та адаптації до них системи управління суспільним виробництвом, об'єктивно виникає потреба у вдосконаленні методів фінансового забезпечення природоохоронної діяльності у формуванні адекватних і ефективних економічних механізмів управління природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища.

Метою статті є розвиток теоретичних та методичних положень щодо вдосконалення існуючих систем екологічного управління територією шляхом узгодження інтересів суб'єктів управління різних ієрархічних рівнів.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі задачі:

- проаналізувати та узагальнити теоретико-методичні підходи до формування системи екологічного управління в Україні;
- проаналізувати науково-методичні підходи до визначення економічної сутності понять «екологічне управління» та «екологічний менеджмент»;
- дослідити особливості еколого-економічного програмування як інструменту вдосконалення екологічного управління на різних ієрархічних рівнях;
- розробити систему показників оцінки рівня екологізації регіонального управління;
- визначити структурно-функціональну модель організаційно-економічного механізму управління екологічною діяльністю регіону;
- обґрунтувати основні напрямки формування екологічно орієнтованої емісійної та девідентної політики і удосконалити механізм формування екологічної діяльності регіону.

Неефективна екологічна політика в Україні значною мірою обумовлена неузгодженістю управлінських рішень у різних сферах економіки, відсутністю практики комплексного урахування еколого-економічних збитків в господарській практиці, наявністю проблем впровадження систем екологічного менеджменту (СЕМ) на промислових підприємствах тощо.

Визначено, що існуючі інструменти екологічного, управління в Україні, зокрема, екологічні платежі суттєво знизили свій регулюючий вплив. Фактично частка екоресурсних платежів складає в межах державного бюджету 0,6-0,99%. Обґрунтовано, що реалізація екологічних програм території і запровадження систем екологічного менеджменту на окремих промислових підприємствах є одними з найважливіших складових державної екологічної політики.

При визначенні ролі та місця природоохоронної політики в загальнодержавній системі пріоритетів доведено, що питання про розвиток екологічного управління має загальнонаціональний характер. Порівняння наборів інструментів захисту інтересів, які використовує кожна з взаємодіючих сторін, зацікавлених у розвитку систем екологічного менеджменту, дозволило дійти висновку про недостатню їх узгодженість і необхідність підпорядкування їх загальній меті.

На територіальному рівні головною метою екологічного управління визначено комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення довкілля всього регіону. Але на практиці підприємства переслідують інші, переважно економічні інтереси. При розв'язанні цього протиріччя було визначено різні точки взаємодії, які мають багатоаспектний характер: між рівнями (регіональним та локальним), між сферами діяльності (екологічною та економічною); між механізмами управління (адміністративним та ринковим).

Систему екологічного менеджменту слід розглядати як складову із трьох відносно відособлених, але разом з тим взаємопов'язаних підсистем: підприємство, територія та економіка в цілому. Такий підхід дозволяє виокремити три ієрархічні рівні управління та виявити еколого-економічні протиріччя, що виникають між ними. Якщо розглядати управління територією як досягнення збалансованих суспільних, екологічних, економічних, виробничих відносин, то система територіального екологічного менеджменту повинна бути спрямована на формування принципово нової державної екологічної політики виходячи з пріоритетів та цілей екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку. Необхідно знаходити нові форми управління розвитком продуктивних сил, а також формувати ефективні регулятори екологічної орієнтації економіки.

На основі вивчення досвіду урядових, наукових та інших організацій, як розвинутих країн, так і країн з: перехідною економікою, було зроблено висновок, що найбільш обґрунтованим методом вирішення таких протиріч є системний підхід. Виходячи з положень загальної теорії систем, у сфері управління, поряд із початковою постановкою загальної мети, визначено необхідність врахування зворотного зв'язку, тобто застосування методу циклічності як інтегрування дедуктивного та індуктивного методів.

Екологічне управління - процес постійного впливу суб'єктів управління (державні органи, економічні суб'єкти, громадськість) на об'єкти управління (особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, територіальні одиниці, держава), спрямований, головним чином, на дотримання вимог природоохоронного законодавства, розробку та реалізацію екологічних цілей, проектів та програм для досягнення оптимальних соціо-екологічних результатів при мінімізації економічних витрат.

Екологічний менеджмент — сукупність принципів, форм, методів, прийомів та засобів управління виробництвом та виробничим персоналом підприємства з метою досягнення високої еколого-економічної ефективності виробництва.

Для формування конкретних організаційних економічних основ екологізації регіонального управління повинна бути еколого-економічна оцінка його рівня й, відповідно, необхідна екологізація управління інтегрованими регіональними структурами, оскільки це великі промислові підприємства, фінансово-кредитні установи, які можуть у значній мірі визначити еколого-економічну ефективність функціонування господарських систем.

Екологізація регіонального управління визначається як процес перетворення системи управління регіоном у напрямку її орієнтації на вирішення екологічних проблем та забезпечення практичної реалізації екозбалансованої і екобезпечної виробничої діяльності регіону у взаємозв'язку з інтересами зовнішніх та внутрішніх суб'єктів його відношень.

У системі регіонального управління важливе місце відводиться економічному програмуванню, зокрема, розробці та упровадженню комплексних цільових програм як ефективного інструменту екологічного управління.

Екологічне програмування розглядається, з одного боку, як система державного забезпечення програм національного розвитку, а з іншого - як система розробки таких програм методами моделювання. Управління екологічною програмою визначається як процес вирішення екологічних і соціально-економічних проблем протягом тривалого проміжку часу, шляхом організації ресурсів і їх упорядкованого застосування для вирішення даної проблеми.

На рис. 1 зображено процес управління в системі «екологічна програма регіону».

Схема охоплює п'ять головних фаз процесу управління, який має циклічний характер:

- а) аналіз проблеми та її рішень: вивчення і докладне визначення проблеми; розгляд різних варіантів рішень;
- б) планування загальної політики та програми: визначення головних завдань програми та підготовка плану програми;
- в) планування управління: визначення шляхів, методів та особливостей реалізації програми;
- г) забезпечення: підготовка та організація ресурсів, необхідних для реалізації програми;
- д) реалізація програми: забезпечення товарів і (або) послуг за контрольованих умов.

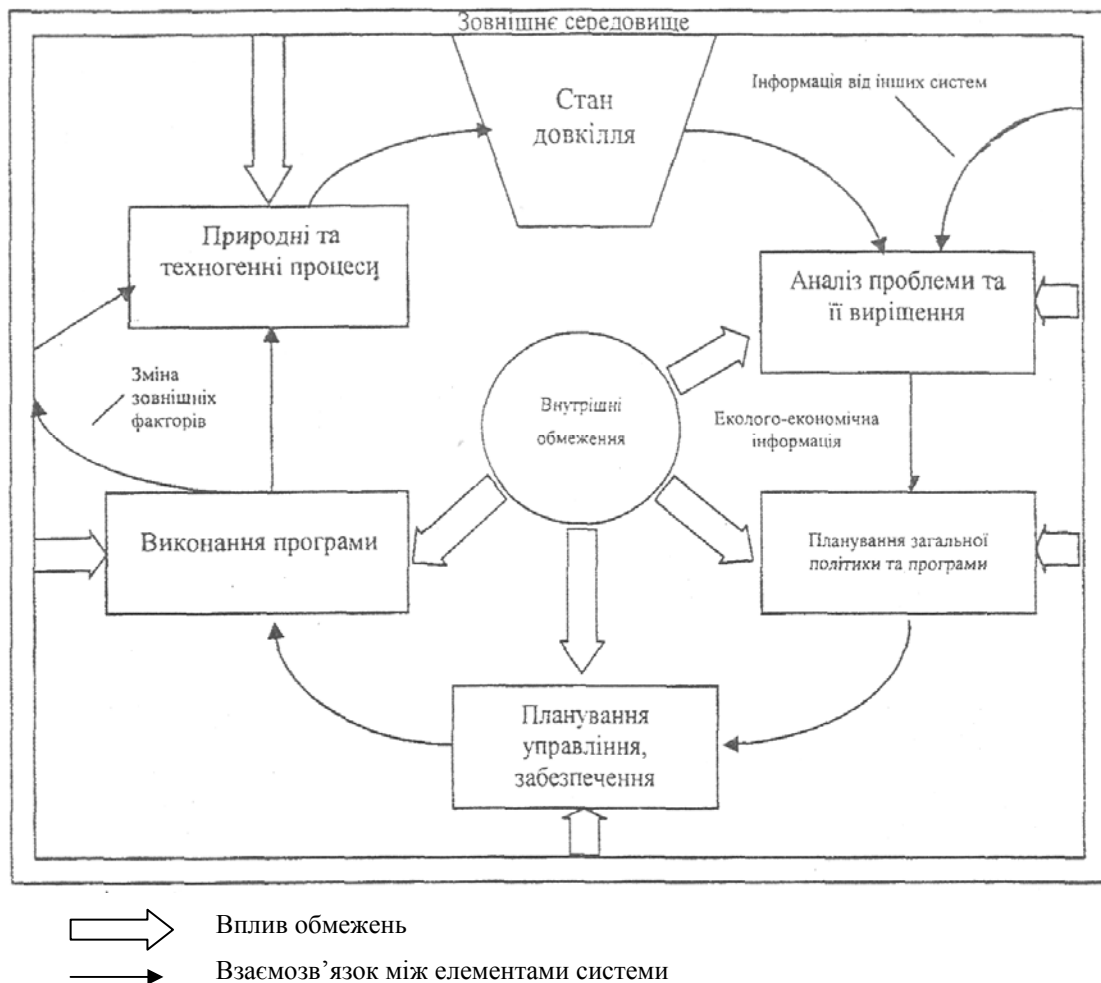

Рис. 1 Схема процесу управління в системі «екологічна програма регіону»

В системі територіального управління необхідно враховувати зовнішні обмеження, які впливають на всі компоненти системи. Внутрішні обмеження системи визначаються її станом і сприяють або заважають проведенню змін і впливають на процес управління. Прикладами внутрішнього обмеження є наявність або відсутність інформації, на якій повинен ґрунтуватися аналіз, та її якість; кількість і якість персоналу, задіяного при реалізації програми, позитивне чи негативне відношення до змін, звичних методів роботи, наявність організаційних структур і інші фактори, пов'язані зі стійким станом системи. Як зовнішні, так і внутрішні обмеження повинні або прийматися такими, якими вони є, або згодом змінюватися.

На рис. 2 представлена схема програмно-цільового управління розробкою та реалізацією екологічної програми території. Аналіз і розробка гіпотез програми для вирішення проблеми відіграють визначальну роль на етапі її планування. Інформація про масштаб проблеми і поширення можливих факторів впливу на стан довкілля, а також про характер, ефективність і відносну вартість наявних методів її вирішення складають основу, з якої можна почати планування загальної політики та програми.

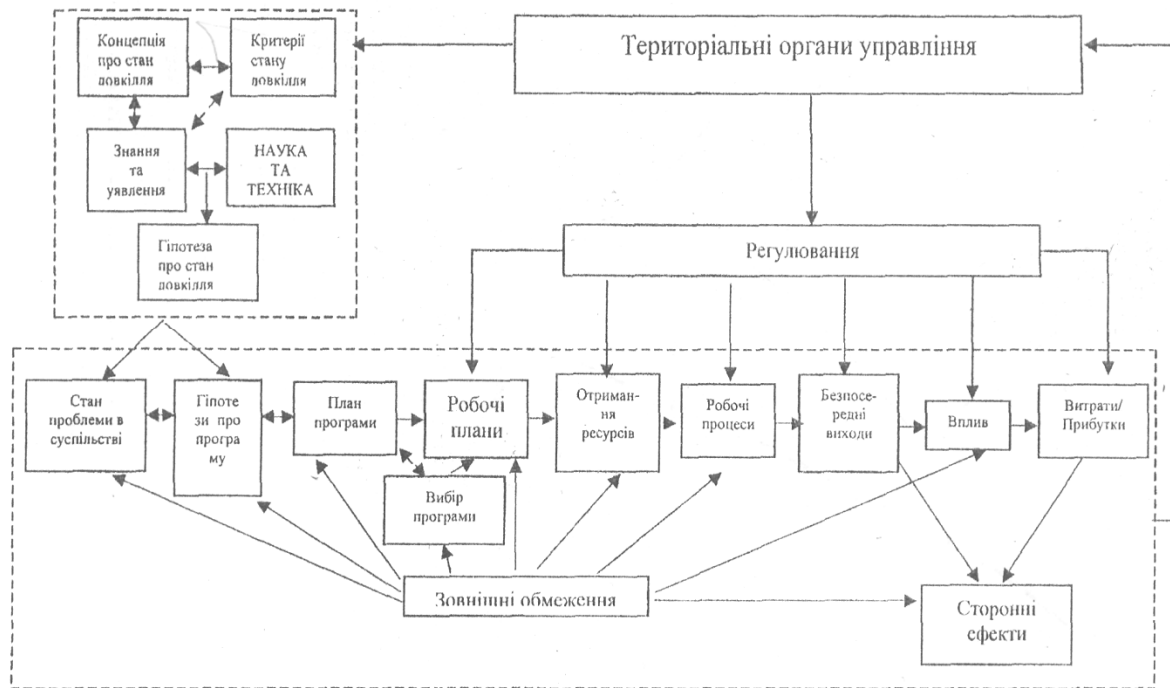

Рис. 2 Програмно-цільове управління розробкою та реалізацією екологічної програми території

Різні етапи цього процесу перекривають один одне, так що кожен починається перш ніж завершується попередній. Значення такого перекривання полягає в тому, що воно сприяє безперервності роботи і дозволяє підтримувати потік інформації між послідовними етапами. Крім взаємодій, зображених двосторонніми стрілками, існує також безліч зворотних зв'язків і можливе, циклічне повернення від більш пізніх до більш ранніх етапів.

Говорячи про удосконалення системи екологічного управління регіоном, серед нових, найбільш ефективних, інструментів екологічного управління пропонується до впровадження: системи екологічного менеджменту, що регламентуються стандартами серії ISO 14000, а також екологічний аудит і екологічне страхування.

Визначено, що будь-яке рішення певного суб'єкту еколого-економічної діяльності повинно носити комплексний характер. З одного боку, суб'єкт повинен враховувати народногосподарські інтереси, з іншого — діє за власною стратегією розвитку у ринкових умовах. Створення на підприємстві повноцінної системи управління якістю дозволяє вирішувати протиріччя, що виникають між загальною системою управління, якістю виробництва та системою управління якістю навколишнього середовища. Екологічний менеджмент є частиною цієї системи.

Для функціонування на довірчих засадах пропонується створення екологічної компанії «Екологічний траст», який допоможе створенню компанії, яка функціонує на довірчих засадах — "Екологічного трасту", який допоможе зняти найсуттєвіші протиріччя, що виникають в системі територіального екологічного управління, відіграючи роль процесора в цій системі, перетворюючи матеріальні, фінансові й інформаційні потоки, що надходять від підприємств, у конкретні результати, що впливають в остаточному підсумку, на всі елементи системи (див. рис. 3).

"Екотрасту" довіряється збір екологічних податків, платежів та штрафів, а також рішення щодо перерозподілу сформованого на їх основі екологічного фонду, відповідно до комплексної екологічної програми території. Такий механізм дозволяє використовувати кошти виключно за цільовим призначенням.

Екологічний траст має стати своєрідним екологічним центром, до якого надходять фінансові та формаційні потоки від суб'єктів господарської діяльності усього регіону. Така координуюча функція здатна внести певну прозорість та створити надійну базу для комплексного аналізу окремих екологічних питань.

В умовах перехідної економіки і недостатнього розвитку конкурентного середовища важливою складовою реалізації екологічно орієнтованого корпоративного управління є його мотивація. Під мотивацією екологічно орієнтованого корпоративного управління нами розуміється система факторів, які обумовлюють об'єктивну необхідність здійснення ефективної екологічної діяльності акціонерної компанії, з урахуванням корпоративних інтересів та фінансово-економічних параметрів розвитку. Здобувачем обґрунтована відповідна система мотиваційних факторів (внутрішніх, зовнішніх, негативних, позитивних).

У роботі визначено умови комплексної оцінки мотиваційних факторів та їх комбінацій, згідно з якими фактори внутрішньої мотивації екологізації корпоративного управління повинні переважати серед інших:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{ВПМ} > \text{ВНМ}, \\ \text{ВНМ} < \text{ЗПМ}, \\ \text{ЗПМ} > \text{ЗНМ}, \end{array} \right.$$

де ВПМ - внутрішня позитивна мотивація; ВНМ - внутрішня негативна мотивація; ЗПМ - зовнішня позитивна мотивація; ЗНМ - зовнішня негативна мотивація.

Оскільки прийняття управлінських рішень ґрунтується на певному аналізі, то і для визначення напрямків екологізації регіонального управління та механізмів її реалізації необхідно здійснювати оцінку його еколого-економічного рівня.

Слід відмітити, що при аналізі рівня організаційно-виробничої структури компанії необхідно приділяти вивченню ступеня сформованості системи екологічного менеджменту і маркетингу як форм реалізації екологічно орієнтованого управління. На етапі еколого-економічного аналізу рівня (ЕЕР) організації структури органів регіонального управління необхідно аналізувати функції, повноваження вищих органів управління акціонерною компанією з точки зору їх екологічної орієнтації. Аналіз ЕЕР інформаційно-технічного забезпечення корпоративного управління повинен характеризуватися показниками та якісними параметрами, які відображають достовірність і повноту еколого-економічної інформації, а також технічні засоби її збирання та перероблення, що значною мірою обумовлюють ефективність прийняття управлінських рішень та результативність реалізації екологічної політики компанії.

Отже, для реалізації напрямків екологізації регіонального управління виділені основні функції, повноваження та напрямки екологічної діяльності основних органів вищого управління, а також системно сформовані екологічні питання і проблеми, що мають загально регіональне значення.

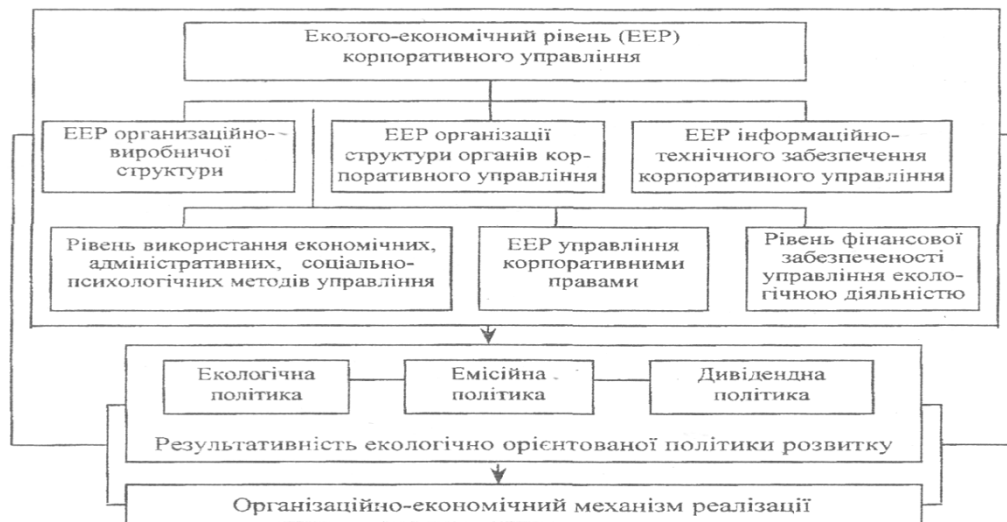

Рис. 3. Складові системи еколого-економічного рівня регіонального управління у взаємозв'язку з напрямками екологічної політики компанії

Висновки:

Однією із причин низької ефективності процесів природокористування виступають недоліки в їх організаційних структурах. Рекомендовано підвищити статус підрозділів природоохоронного спрямування на цих підприємствах відповідно з основними положеннями ISO 1400. На основі визначення економічної сутності поняття «екологічне управління» - «екологічний менеджмент» підпорядкувати терміну «екологічне управління».

Удосконалена система показників еколого-економічного рівня управління є стосовною до акціонерної форми господарювання, що дозволяє визначити напрямки екологізації регіонального управління та їх безпосередню реалізацію. Запропонована структурно-функціональна модель організаційно-економічного механізму управління екологічною діяльністю у регіоні.

Розроблений методичний підхід щодо створення регіонального екологічного фонду надає можливість розширити вірогідність фінансування загально регіональних заходів щодо екологізації виробництва та раціоналізації природокористування і економічно стимулювати підприємства по реалізації ефективної діяльності в екологічній сфері.

Література:

1. Александров В., Бажал Ю. Экономические проблемы государственного программирования научно-технического развития // Экономика Украины. – 1999. - № 10. – С.29-36.
2. Бойко О.Ю. Механізми екологізації корпоративного управління // Методи вирішення екологічних проблем // Под ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми.: Університетська книга, 2001. – С.215-221.
3. Бойко О.Ю. Еколого-економічні аспекти управління корпораціями // Науковий вісник аграрної науки Причорномор'я Миколаївської державної аграрної академії. Спец. випуск 3(12) в 2-х т. – Миколаїв, 2001. – Т.1, С.108-111.
4. Бойко О.Ю. Екологізація корпоративного управління на підприємствах АПК // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія «Економіка. Менеджмент». – 2001. – Вип. 2. – С.308-310.
5. Герасимчук З.В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології і методики): Дисерт.док.ekon.наук08.10.01. – Львів, 2002. – 444с.
6. Евдокимов А.В. Формирование еколого-економических показателей для моделирования процесса экологизации производства // Вісник технологічного університету. Поділля. Спеціальний випуск: Екологія. -1997. - № 2. - С. 110-114.

7. Лапин Е.В. Экологический менеджмент на промышленном предприятии: Диссерт. кан. экон. наук: 08.08.01. -Сумы, 1991. -185 с.
8. Лукьянихина Е.А. Методические основы формирования региональных целевых комплексных программ охраны окружающей природной среды // Вісник СумДУ Серія: Економіка. -1998. -№ 3 (11). - С. 120-127.
9. Лукьянихин В.А., Лукьянихина Е.А. Средства и методы экологического менеджмента // Вісник СумДУ Серія: Економіка та менеджмент. - 2001.- № 2.- С. 159-162.
10. Лукьянихина Е.А. Совершенствование системы экологического управления на региональном уровне // Вісник СумДУ Серія: Економіка. - 2002. - № 10 (40).- С. 158-183.
11. Мельник Л.Г., Шапочка Н.К., Нилова Н.М. Экономический механизм управления природопользованием в Украине // Екологічна економіка і управління. Праці учасників освітньої програми екологічного менеджменту для працівників адміністрації України. - Суми:ВВП "Мрія-1"ЛТД, 1997. - С.15-22.
12. Савченко В.П. Совершенствование управления природоохранной деятельности промышленных предприятий // Экономика Украины. -1997. - № 4. -С. 68-74.
13. Стадницький Ю.И. Экономические основы управления оздоровления окружающей среды: Дис... док. экон. наук. 08.08.01. - Львів,2001.-409 с.
14. Черкас А. Методические подходы к оценке экологической емкости региона // Экономика Советской Украины. -1991. - № 10. - С.10-16.

*Рекомендовано до публікації
д.т.н., проф. Саллі В.І. 03.03.09*

*Надійшла до редакції
09.02.09*